

Izvorni naučni rad

UDK 94(497.16)“1941/1945“

Boban BATRIĆEVIĆ (Cetinje)

Fakultet za crnogorski jezi i književnost – Cetinje

boban.batricevic@fcjk.me

PRONACISTIČKI ANTISEMITIZAM U KOLABORANTSKOJ PROPAGANDI U CRNOJ GORI TOKOM DRUGOGA SVJETSKOG RATA

U radu se predstavljaju i analiziraju antisemitski sadržaji nacističke provenijencije u kolaborantskoj propagandi u Crnoj Gori u Drugome svjetskome ratu.

Ključne riječi: *antisemitizam, Crna Gora, Drugi svjetski rat, Hitler, nacizam*

Popularizovanje ideja „Nove Evrope“ i nacifašističkih ideja protiv „svjetskog jevrejstva“ u Crnoj Gori bilo je zastupljeno tokom čitavog Drugog svjetskog rata u kolaborantskoj propagandi.¹ Talijanska propaganda posebno je isticala značaj fašističke doktrine i ideologije, ali je redovno hvalila i dosege njemačkog nacional-socijalizma. Domaći saradnici okupatora brzo su prigrlili te dvije ideologije te su ih i sami počeli promovisati. U crnogorskoj štampi o Italiji i Njemačkoj počinju se štampati hvalospjevi o blagostanju u tim državama te dometima njihove kulture. I tokom talijanske i tokom njemačke okupacije u Crnoj Gori su se redovno pratili govori koje su držali Benito Musolini i Adolf Hitler, te ostale fašističke i nacističke glavešine.² U kontekstu

¹ U tekstu „Nova Evropa“, *Glas Crnogorca* je pisao: „U Evropi odigrava se temeljna revizija materijalne i moralne vrijednosti pojedinih naroda i političko privrednih sistema. Ovakve borbe u istoriji označavaju kraj jedne i početak nove epohe. Dvije jake struje su se sukobile i osporavaju jedna drugoj svaki razvitak i budućnost: sa jedne strane anglosaksonska konzervativnost tijesno povezana sa jevrejskim boljševizmom, a sa druge strane polet mladih naroda koji su se riješili da ne suzdržavanjem oduševljenjem i silom nametnu zarđalom evropskom kontinentu novi poredak i da istrgnu iz grabežljivih ruku lažene demokracije i židovstva vodeća mjesta, te da razmjerno reorganizuju Evropu uopšte prema nacionalnim i ekonomskim potrebama pojedinih narodnih zajednica...“ Videti: 5/13. septembar 1942, br. 15, 2.

² Evo jedne vijesti koja se odnosi na Musolinijeve aktivnosti prema Crnoj Gori: „Gospodin Benito Musolini primio je u audijenciju Njegovu Ekselenciju Guvernera Crne Gore Armijskog Generala Aleksandra Pircio Birolija (...) Duče je sa velikim interesom slušao izvještaj (...) i na kraju, odobravajući ga u potpunosti, pohvalio postignute rezultate i dao političko-ekonomske direktive za rad u buduće.“ *Glas Crnogorca*, 20. septembar / 3. oktobar 1942,

antisemitizma posebnu pažnju privlače Hitlerovi, Gebelsovi i Geringovi govori koje je prenosila crnogorska kolaboracionistička štampa. Atmosfera i ton nacističkih govora razlikovala se od situacije do situacije. U prvome dijelu rata oni su prepuni optimizma za nacističku stvar koja se predstavlja kao jedino spasonosno rješenje protiv „judeo-komunizma“. Kako rat bude odmicao u korist Saveznika, tako će se govori pretvarati u nacističke vapaje za spasom „Evrope i evropske kulture“ od naleta „Huna, varvara“ i „jevrejskih-komunista“ s Istoka.

Glas Crnogorca, glavno okupatorsko i kolaborantsko glasilo tokom talijanske okupacije (1941–1943) prenio je aprila/maja 1942. godine informaciju o Hitlerovu govoru u Rajhstagu. Tom je prilikom nacional-socijalistički vođa govorio o njemačkim neprijateljima – Velikoj Britaniji i Sovjetskome Savezu protiv kojih se bori „Nova Evropa“. Ta „Nova Evropa“ se prema Hitlerovom kazivanju „podigla protiv Jevreja, protiv demokratije i boljševizma, boreći se za nacionalnu i socijalnu slobodu Evrope i Svijeta.“³ U govoru koji je vođa njemačkog Rajha održao s jeseni 1942. godine povodom otvaranja kampanje NSDAP za zimsku pomoć vojnicima Vermahta, Jevreji su optuženi da razaraju Arijevsku rasu. Zato je firer tom prilikom kazao da će s tim prestati i da Jevreje čekaju posljedice.⁴ Veoma obiman tekst, na čitavoj stranici velikoga formata, *Glas Crnogorca* posvetio je proslavi desetogodišnjice nacističkog režima u Njemačkoj januara 1943. Na velikoj proslavi govorili su rajhsmaršal Gering (Hermann Göring) i ministar propagande Gebels, a prezentovana je i firerova deklaracija njemačkome narodu. Gering je u svojem nastupu govorio o teškoćama s kojima se Njemačka našla nakon Prvoga svjetskoga rata i izazovima koje je nacional-socijalizam imao u svojoj borbi za vlast. Potom je pobrojao uspjehe koji su postignuti za prethodnu deceniju. Za najveće neprijatelje Rajha, Gering je proglasio plutokratiju, komunizam i „jevrejstvo koje povezuje prve sa drugima“.⁵ Potom je rekao o ratu: „Radi se sada o tome da li će njemački narod jedanput zauvijek biti uništen ili ne. Treba pomisliti samo na jevrejsku mržnju. Dovoljno je prelistati Stari Zavjet pa da se stekne predodžba o tome što znači jevrejska mržnja. Šta bi samo Jevrejin učinio, ako bi se mogao vama osvetiti. Ko neće da se bori, mora da padne. Bolje je zato boriti se, pobijediti i izbjegnuti poraz.“⁶ Jozef Gebels je poslije svojeg nastupa u kojemu je govorio o izazovima njemačkog stanovništva, pročitao Hitlerovu proklamaciju. Njemački vođa dao je pregled njemačke istorije od 1918. do

br. 56, str. 1.

³ *Glas Crnogorca*, 20 april / 3. mart 1942, br. 15, str. 2.

⁴ *Glas Crnogorca*, 20. septembar / 3. oktobar 1942, br. 56, str. 1.

⁵ *Glas Crnogorca*, 15/31. januar 1943, br. 88, str. 4.

⁶ Isto.

aktuelnog trenutka. Među prvim problemima s kojima se nacional-socijalizam susrio prilikom početka svoje misije, Hitler je naveo Versajski sporazum koji je porobio Njemce. Takvu klimu stvorilo je međunarodno jevrejstvo koje je htjelo da „kapitalistički opljačka Njemačku“ kako bi je pripremilo za „jevrejski boljševizam.“⁷ Zato je istakao da je jedan od prvih problema koji su nacisti krenuli „likvidirati“ bilo jačanje finansija i otklon od jevrejskih napada „na njemačko selo“ koji su Njemačku iscrpljivali. Rat se stoga „danas“ mora voditi do konačnog spasa Evrope kako bi se i ona izbacila iz jevrejskih ruku – „Jevrejstvo je sada, kao u staro doba elemenat koji izaziva razlaganje, i tu će on ulogu igrati sve dotle dok narodi ne budu našli snagu da se očiste od te bolesti. Treba držati na umu da u ovome ratu neće postojati pobjednici i pobijeđeni, nego pobjednici i uništeni“, poručio je Hitler u proklamaciji.⁸

Glavno kolaborantsko glasilo u Crnoj Gori tokom talijanske okupacije donijelo je svojem čitalaštvu i firerov govor povodom svečanog pomena palim herojima u borbi za „slobodu Evrope“. Govoreći o „stabilizaciji fronta“ nakon Staljingrada, Hitler je rekao da bi Njemačku dočekala strašna sudbina da nacional-socijalizam „s najboljim silama zapada“ nije na sebe primio „nemilosrdni rat koji su priredili i povelili Jevreji.“⁹ Po pitanju Jevreja, on je dodao još da Njemačka i njeni saveznici neće biti žrtve boljševizma „nego će to biti oni narodi koji se sve tijesnije okupljaju oko Jevrejstva.“

Praksu prenošenja Hitlerovih govora na istaknutome mjestu u *Glasu Crnogorca* nastavio je *Crnogorski vjesnik*, glavno prookupatorsko i kolaborantsko glasilo u Crnoj Gori tokom njemačke okupacije Crne Gore (1943–1944). Za razliku od prethodne okupacione prakse, sadašnja domaća provizorna vlada, Narodna uprava, prihvatila je nacističku ideologiju i svesrdno promovisala nacističke „vrijednosti.“¹⁰ Članovi njenih resora uložili su ogromne napore da nacizam predstave kao jedinu korisnu ideologiju kojoj narod Crne Gore treba težiti. Narodna uprava smatrala je da je nacional-socijalizam superiornija verzija nacioanalizma koji nije uspio prevladati nad demokratijom i komunizmom. Za njih je nacional-socijalizam bio vraćanje „originalnom duhu“ koji teži integraciji svih narodnih snaga i opštem napretku nacije. „Crnogorski nacisti su smatrali da se socijalizam može ostvariti samo u okvirima nacije, i da je sve drugo samo jevrejska laž.“¹¹ Nijesu krili svoje oduševljenje njemačkom kulturom i praksom napominjući da je nacional-socijalizam izvukao

⁷ Isto.

⁸ Isto.

⁹ *Glas Crnogorca*, 24. mart 1943, br. 103, str. 1.

¹⁰ Papović Dragutin, „Nacizam u Crnoj Gori 1943–1944“, In: *Rani ratovi*, OKF, Cetinje, 2010, str. 85–114.

¹¹ Isto, str. 90.

Njemačku iz bijede Versajske Evrope, omogućio njeno ekonomsko jačanje i nacionalnu integraciju.¹² Boriti se za nacional-socijalizam za crnogorske nacističke značilo je borbu za očuvanje evropske kulture. Šef crnogorske nacističke propagande, Obrad Novaković „tvrdio je da se njemački narod ne bori samo za sebe već za spas Evrope, da se Evropa preda Evropljanima, a ne ‘tatarskim hordama, američkim gangsterima i anglosaksonskim piratima, Masonima i Jevrejima’.“¹³ Nacisti iz Narodne uprave bili su oduševljeni likom i djelom Adolfa Hitlera, redovno mu dižući zdravice i šaljući pozdrave i lijepe želje tokom organizovanih svečanosti. Ocjene koje je srpska historičarka Olivera Milosavljević dala kada je u pitanju promovisanje Hitlerova lika u Nedićevoj Srbiji, gotovo bi se u potpunosti mogle primijeniti i na Crnu Goru: „Pored nemačke vojne snage i nacionalsocijalističke ideologije, posebno je glorifikovan Adolf Hitler. Oslovljavajući ga kao ‘Firera’ ili ‘Vođu Rajha’, propaganda ga je veličala kao državnika, vojskovođu, predstavnika ‘Nove Evrope’, kao ‘ličnost sveobuhvatne genijalnosti’, kao ‘genijalnog državnika i umetnika’, ‘neimara i graditelja’, ‘velikog Evropljanina’, zaštitnika ‘bele rase’, ‘čoveka beskrajsne energije’. Tvrdila je da je Hitlera ‘proviđenje’ dovelo na čelo Nemačke u trenutku kada su je ugrožavali ‘jevrejstvo, plutokratija i boljševizam’ i da on, kao branilac evropske civilizacije, zaslužuje zahvalnost evropskih naroda.“¹⁴

Hitlerovi govori često su u crnogorskoj kolaboracionističkoj štampi prenošeni iz raznih njemačkih medija, a u *Crnogorskomе vjesniku* postojala je i zasebna rubrika „Firerov glavni stan javlja...“ u kome su davani dnevni, fabrikovani i selektivni izvještaji s frontova o njemačkim postignućima.¹⁵ U prenijetim govorima njemačkog vođe često su pominjani Jevreji i njihova „rušilačka“ uloga u ratu. Početkom januara 1944. godine *Crnogorski vjesnik* štampao je dio Hitlerove novogodišnje „poslanice“ u kojoj je za Drugi svjetski rat optužio „međunarodno jevrejstvo“ i njegov pogubni uticaj na Veliku Brita-

¹² Narativ o nacional-socijalizmu izgledao je ovako: „Prije 30. I. 1933. godine Njemačka država, koja je bila sputana versajskim mirom, bila je bliska haosu (...) Mladi nacionalni pokret koji je već bio doživio veliko razočarenje, ali nije nikad pao, još je doživio novu borbu. U početku je izgledalo da se neće doći do pobjede. 30. I. 1933. godine Hitler je bio naimenovan od strane pretsjednika vlade, za vođu Rajha. Ideja nacional-socijalizma uhvatila je korijen i postala je zvijezda vodilja njemačkog naroda. Riječ ‘nemoguće’ više nije postojala za njemački narod. Hitlerova poslovice ‘Nema ničega što je nemoguće’ postala je idejom njemačkog naroda. Ova ideja je kasnije stvorila čudo od Njemačkog Rajha. Ona je stvorila Hitlera kao svog Vođu kod čitavog naroda njemačkog. Ona je stvorila djela kakva ne pamtı istorija njemačke države. Ona je dala Njemačkoj moć, pobjedu i slobodu...“. Videti: *Crnogorski vjesnik*, 2. februar 1944, br. 9, str. 1.

¹³ Papović, str. 90.

¹⁴ Milosavljević Olivera, *Potisnuta istina – kolaboracija u Srbiji 1941–1944*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 21–22.

¹⁵ Papović, str. 91.

niju i Ameriku. Velikoj Britaniji predviđao je sudbinu Rusije iz 1917. godine i kazao kako Jevreji nalažu savezničkim bombarderima da napadaju mirni njemački narod. „I ovo je diktat međunarodnog Jevrejstva, koji želi potčiniti Evropu sovjetskoj hegemoniji“, istakao je Hitler.¹⁶ Potom je, gotovo preko čitave naslovnice za 2. februar 1944. godine, ta novina prenijela Hitlerov govor održan u čast jedanaeste godine od stupanja na čelo Njemačke.¹⁷ Hitler je grmio protiv Sovjetskoga Saveza: „U slučaju ako bi pobijedila Sovjetska Unija – u tom bi slučaju bilo istrebljenje i njemačkog naroda preko boljševizacije, a to bi se poklapalo i sa težnjama internacionalnog Židovstva, svejedno gdje ovi Židovi danas sjede, da li u Londonu, Nju Jorku ili u kojim drugim evropskim državama, ili pak diriguju iz crvene Moskve.“¹⁸ Dalje je njemački firer svoje saveznike nazvao „nacional-socijalističkom zajednicom“ i opredijelio njenu suštinu – neprikosnovena borba protiv boljševizma odnjihanog od „židovstva“. Potom je kazao: „Židovstvo je izgubilo svoju moć u našoj zemlji i to je izazvalo ovaj rat. Ova borba otvoriće oči kasnije i drugim evropskim narodima te će istjerati Židove iz svojih zemalja i to će biti u čitavom svijetu.“¹⁹ O značaju nacional-socijalizma za Njemačku povodom jedanaestogodišnjice od stupanja na vlast u Njemačkoj Adolfa Hitlera, pisali su i novinari ove kolaborantske novine. Po jednom shvatanju, novo uređenje Rajha nije bilo „povoljno za jevrejske špekulante, kojima je zakon nacionalsocijalizma sputavao njihove prljave spekulacije.“²⁰ Zbog toga je „židovstvo“ za svog neprijatelja broj jedan proglasilo njemačkog firera a nacional-socijalizam za jednu od najopasnijih ideja. I *Crnogorski vjesnik* je smatrao da su Jevreji izazvali svjetski sukob u kome se bore nacional-socijalizam i „svjetsko židovstvo“, ubijedeno u Hitlerovu snagu „da se protustavi svjetskom židovstvu.“²¹

Hitlerova argumentacija služila je piscima novinskih uvodnika da potkrijepe svoja ideološka i politička gledišta. U tekstu „Srpski narod u velikom obračunu“ publikovanom u *Crnogorskom vjesniku* anonimni autor sagledava položaj srpskoga naroda nakon Prvoga svjetskog rata. Drugi svjetski rat po njegovom mišljenju je nastavak Prvog te je on svakako preduslov „velikog na-

¹⁶ *Glas Crnogorca*, 12. januar 1944, br. 3, str. 3.

¹⁷ Važno je pomenuti da je o korisnosti Hitlerova dolaska na vlast u Njemačkoj, pisao *Glas Crnogorca* još 1942: „Dolaskom na vlast g. Hitlera, između prvih njegovih naredaba bila je i ona, kad je svako lice moralo predati nekorisne knjige, brošure i t.d. i to je sve na lomaču spaljeno, a Njemačka je pošla novim putem – putem kulturnog stvaranja i rada. G. Hitler je kazao: ‘Mi smo jedna nacija a time i jedna partija!’“ Videti: 25. februar / 10. mart 1942, br. 5, str. 3.

¹⁸ *Crnogorski vjesnik*, 2. februar 1944, str. 1.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

cionalnoj revoluciji evropskih naroda protiv jednog sistema političko-privrednog, zasnovanog na misli jevrejskoj, sistema koji je trebao da zbriše i narode i ljude kao jedinke da bi se na tom vaspostavilo carstvo Izrailja na ruševina obepravljenih i oslijepljenih naroda i rasa ljudskih.“²² Autor članka potvrdu svojih gledišta nalazi u „jednom od istorijskih govora Vođe Velikog Njemačkog Rajha“ koji je rekao da se u svjetskom sukobu nalazi – s jedne strane „Sovjetija, citadela jevrejske marksističke revolucije, očigledan put carstvu Izrailja“ i plutokratske Velika Britanija i Sjedinjene Države, kojima mimo volje većine „rođenog naroda“ diriguju domaći i „bjelosvjetski Jevreji.“ U istaknutom i kurzivom ispisanom tekstu iznad pomenutoga članka stajalo je uputstvo srpskom narodu – „vraćanje nacionalnoj tradiciji i čvrsto i odlučno u zajednici evropskih naroda, protivu zapadne plutokratije i boljševičkog Jevrejstva.“²³ Hitler je citiran i u slučaju karakterizacije Drugoga svjetskog rata kao sukoba koji pogoduje „jevrejskoj trgovini“ budući da je u više svojih nastupa isticao da su prouzrokovaci najkrvavijeg rata zapravo „svjetski jevrejski kapitalisti, kojima je svaki rat obična trgovina.“²⁴ O Adolfu Hitleru *Crnogorski vjesnik* je objavljivao veoma afirmativne članke. Jedan takav svakako je viđenje šefa radničkih organizacija Trećega Rajha, koji je veličinu Hitlera vidio u njegovoj požrtvovanosti za njemački narod. Zbog Hitlerovih uspjeha on je naveo kako je razumljivo što Njemačku „mrze ostale zemlje“, „naročito Jevrejstvo“ na čijem čelu se nalazi Staljin.²⁵

Kontrapropaganda „međunarodnom jevrejstvu“ popularisana je kroz objave članaka i govora Jozefa Gebelsa. Početkom 1944. godine prenešen je Gebelsov tekst iz *Das Reich-a*. Tu se njemački ministar propagande usredsrijedio na „prepredenu propagadnu međunarodnog jevrejstva“ koja magli oči evropskim narodima. Najveću tragediju XX vijeka Gebels je vidio u tome što se „jevrejska ideja udružila s boljševičkom snagom u licu ruskog kolosa od 200 miliona“ kojeg kad krene na Zapad neće moći zaustaviti ni Amerika ni Engleska.²⁶ Pred sam kraj rata u Crnoj Gori, *Bokeški vjesnik* donio je još jedno Gebelsovo razmatranje: „Dr Gebels označava Jevreje kao glavne faktore neprijateljskih napora da unište nepokolebljivu vjeru njemačkog naroda u konačnu pobjedu njegovog oružja. Oni vjeruju da se nalaze pred ispunjenjem svog svjetskog trijumfa.“²⁷ Ministar Gebels tvrdio je da su se Jevreji ipak prevarili jer je prema kazivanjima njemačkih vojnika koji su se vratili iz britan-

²² *Crnogorski vjesnik*, 13. maj 1944, br. 45, str. 1.

²³ *Crnogorski vjesnik*, 13. maj 1944, br. 45, str. 1.

²⁴ *Crnogorski vjesnik*, 8. decembar 1943, br. 12, str. 2.

²⁵ *Crnogorski vjesnik*, 25. decembar 1943, br. 17, str. 5.

²⁶ *Crnogorski vjesnik*, 27. februar 1944, br. 16, str. 3.

²⁷ *Bokeški vjesnik*, 14. oktobar 1944, br. 16, str. 1.

skog zarobljeništva, antisemitizam izuzetno rasprostranjen među Englezima „uprkos filosemitske propagande koju vodi vlada.“²⁸ Zbog toga Njemci ovu situaciju mogu posmatrati s velikim zadovoljstvom jer se proces „ne može više zaustaviti, a isti Jevreji koji su vjerovali da će naći sigurnu šansu za razaranje“ izgubiće nametnuti rat. „Jevreji će jednog dana morati odgovarati“, zapisao je prvi čovjek nacističke propagande.²⁹

Narodna uprava divila se njemačkom oružju i vojsci. Kako je zapazio Dragutin Papović, vremenom je među crnogorskim nacistima stvorena matrica prema kojoj je prema svemu što je njemačko pokazivana inferiornost.³⁰ Za njemačke vojnike propaganda je isticala kako su diciplinovani, nepokolebljivi, hrabri i humani i da su zbog toga predodređeni da pobijede ruske, engleske i američke vojske popunjene ološem, robijašima, propalicama i dr. Crnogorcima je predlagano da se bore rame uz rame s Njemcima. Propaganda Narodne uprave govorila je kako je srpskome narodu „pala koprena s očiju“ i da je on riješen boriti se protiv komunističke nemani i „jevrejskog plana“ uz pomoć Njemačke: „srpski arsenal biće u Njemačkoj, dok će živa snaga biti mobilisana u samome Srpstvu. Neprirodni savez bjelosvjetske jevrejštine i varvara sa istoka donio je svoj plod, kome se oni nijesu nadali.“³¹

Odlaskom vojnika Vermahta i njihovih domaćih pomagača iz Crne Gore, koncem 1944. godine, prestala je svaka pronacistička propaganda na njenoj teritoriji.

Citirana bibliografija:

- Bigović, A. (1944). „Zajednički front srpstva protiv boljševizma“. *Crnogorski vjesnik*, 20. jun 1944, br. 53, str. 5.
- *Bokeški vjesnik*, 14. oktobar 1944, br. 16, str. 1.
- *Crnogorski vjesnik*, 13. maj 1944, br. 45, str. 1.
- *Crnogorski vjesnik*, 13. maj 1944, br. 45, str. 1.
- *Crnogorski vjesnik*, 2. februar 1944, str. 1.

²⁸ Gebels je ovom prilikom procese u Engleskoj zbog moći međunarodnog jevrejstva opisao ovako: „U Engleskoj je ishrana veoma rdava, a čitav niz narodnih bolesti je u vezi sa nedovoljnom ishranom širokih radničkih masa u britanskoj ratnoj proizvodnji. To je razlog što stalno izbijaju štrajkovi u oblastima rudnika uglja. I u pogledu pitanja suprotnosti (...) socijalni jaz u engleskoj zajednici danas (je) veći nego ikada. Britanski radnik ne smatra ovaj rat za svoj rat, nego za rat vladajuće klase. ‘Mi smo opet glupaci’, to je stalna primedba čoveka sa ulice protiv ovog rata.“

²⁹ *Bokeški vjesnik*, 14. oktobar 1944, br. 16, str. 1.

³⁰ Papović, str. 92.

³¹ Bigović Andrija, „Zajednički front srpstva protiv boljševizma“, *Crnogorski vjesnik*, 20. jun 1944, br. 53, str. 5.

- *Crnogorski vjesnik*, 25. decembar 1943, br. 17, str. 5.
- *Crnogorski vjesnik*, 27. februar 1944, br. 16, str. 3.
- *Crnogorski vjesnik*, 8. decembar 1943, br. 12, str. 2.
- *Glas Crnogorca*, 12. januar 1944, br. 3, str. 3.
- *Glas Crnogorca*, 15/31. januar 1943, br. 88, str. 4.
- *Glas Crnogorca*, 20 april / 3. mart 1942, br. 15, str. 2.
- *Glas Crnogorca*, 20. septembar / 3. oktobar 1942, br. 56, str. 1.
- *Glas Crnogorca*, 24. mart 1943, br. 103, str. 1.
- Milosavljević, O. (2006). *Potisnuta istina – kolaboracija u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 21–22.
- Papović, D. (2010). „Nacizam u Crnoj Gori 1943–1944“, In: *Rani ratovi*. Cetinje: OKF, str. 85–114.

Boban BATRIĆEVIĆ

PRO-NAZI ANTI-SEMITISM IN COLLABORATIVE PROPAGANDA IN MONTENEGRO DURING WORLD WAR II

The paper presents and analyses the anti-Semitic contents of Nazi provenance in the collaborative propaganda in Montenegro during World War II.

Key words: *anti-Semitism, Montenegro, World War II, Hitler, Nazism*